

DEÁKY ZITA

A GYERMEKMUNKA ELSŐ KÉRDŐÍVES VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON¹

Magyarországon a 19. század második felétől a gyermekmunka többféle irányból került a tudományos érdeklődés középpontjába, és több különböző megközelítésmódról beszélhetünk (Deáky 2011, 2012). Ha Comenius hatásával is számolunk, akkor a 17. századtól, hangsúlyosabban a 18. század második felétől a pedagógia- és neveléstudomány, a 18. század végétől az orvostudomány, majd a gyermekvédelemmel foglalkozó egyletek és egyesületek, a 19. század végétől a munkásérdekvédő szervezetek, az ipartörvények és sok más szerveződés és irányzat a gyermekmunkát társadalmi problémává emelték. A pedagógiai, egészségügyi, közgazdasági, szociális és morális megközelítés elindította a téma tudományos kutatását és értelmezését.

A 19. század második felétől viszonyítási ponttá vált az 1868-as népiskolai törvény, amely kötelezővé tette a 12 éves korig tartó elemi iskolai tanulást, és büntetőjogi következményekkel szankcionálta, ha a szülők gyermekeiket nem iskoláztatták. Korábban, a nagy mezőgazdasági munkák idején, vagy egy-két év iskolapad után kimaradtak a falusi gyermekek az iskolából. Most az állami oktatáspolitikai minden igyekezete arra irányult, hogy a hat éven felüli gyermekeket legalább 12 éves korig a szervezett iskolarendszerben tartsa. A törvényi szabályozás ellenére a parasztok gyermekeivel kapcsolatban nagyon sok engedményről adnak hírt a korabeli források egészen a második világháborúig. A falusi gyermekek nagy része ugyanis csak a nagy őszi betakarítások, az állatok behajtása után tudta októberben elkezdeni az iskolát, és gyakran áprilisban, a nagyobb tavaszi munkák idején már ki is maradtak az iskolapadból. Ehhez a munkamenet-höz nagyon sok vidéki iskola alkalmazkodott.²

- 1 Pozsony Ferencet tisztelettel és régi barátsággal köszöntöm ezzel a dolgozattal, amely egy készülő nagyobb összefoglaló munkám része.
- 2 Az osztrák tanügyi törvény 1883-ban engedélyezte a mezőgazdaságban dolgozó gyermekek számára az iskolalátogatás könnyítését, illetve lerövidítését (Seebauer 2010: 50).

A 19. század végén került elő közgazdasági és munkásvédelmi szempontból a női és gyermekmunka, és ez a szemlélet már egy átfogóbb kutatást vetített előre. Pulszky Ágost (1846–1901) szociológus, társadalomtudós az 1890-ben megjelent könyvében a megerősödő gyáripar, a gazdaság és a társadalom átalakulását taglalta a munkások szempontjából (Pulszky 1890). Úgy látta, hogy a 19. század végén a magyarországi népesség közelítőleg egy százaléka dolgozott az iparban, és ebben benne voltak a bányamunkások is. És annak ellenére, hogy ez az arány nagyon kicsi volt az össznépességen belül, és a hazai ipar fejletlenségét mutatta Nyugat-Európához képest, sok nő és gyermek dolgozott a gyárakban és a bányaiparban. Pulszky számolt azzal, hogy a gazdasági fejlődést az ipar fellendülése hozza, éppen ezért nálunk is erőteljes munkásvédelmi intézkedésekre lesz szükség, különösen a nők és a gyermekek érdekében.

Pulszky vetette fel először Magyarországon, hogy a mezőgazdaságban dolgozó nőkre és gyerekekre is terjesszék ki a jövőben a munkásvédelmi rendszert, ugyanis a mezőgazdaságban, és nem csak a családi keretek között, hanem a családon kívül is tömegével dolgoztak napszámért, fizetségért. Egyébként ezt az iparilag fejlett országokban sem tették meg, mert csak az ipari gyermekmunkát szabályozták, miközben a mezőgazdaságot nem, „sőt egyes tartományokban magát az iskolai kötelezettséget szorították meg a mezőgazdasági munkáltatás céljából” (Pulszky 1890: 54, vö: Zimmermann–Brugger eds. 2012). Pulszky miközben az 1884-es ipartörvényt taglalta, és elismerően írt a benne megfogalmazott szabályozásokról, figyelmeztetett arra is, hogy az éppen fejlődő hazai textilipart megbénítja a gyermekmunka megtiltása. Ezért úgy gondolta, kivételesen és átmenetileg engedni kellene ebben a kérdésben (uo.). Ezzel a véleményével nem volt egyedül a 19. század végén. Az ipar egyes ágazataiban szükséges rossznak tekintették a gyermekmunkát még a szociálisan érzékeny emberek is. Majd csak az 1910-es évekre, és elsősorban a munkás- és gyermekvédelmi törekvésekben változik meg egyértelműen ez a vélemény, amelyekben nem az ipar, a termelés, hanem a gyermek érdeke lesz az elsődleges.³

A 19. század végétől az iparosodással, a gyáripar kialakulásával és a civil, majd állami gyermekvédelem megerősödésével, a munkásjóléti törekvésekkel, az oktatás- és szociálpolitika fejlődésével a 19. század végén jelent meg nálunk is a gyermekmunka fogalmi meghatározásának az igénye, és bekerült a társadalmi és politikai diskurzusokba. Ez összhangban állt az iskolai, gyermekvédelmi és iparhatóságok törekvéseivel, másrészt a fejlettebb gazdasággal rendelkező külföldi országok ilyen irányú szabályozásaival és kutatásaival is.

A 19. század végén jelent meg a gyermekmunka önálló szócikként a korabeli lexikonokban, és fokozatosan bekerült a gyermekvédelmi konferenciák tematikájába is. A *Közgazdasági Lexikon* 1898-ban a gyermekmunka címszó alatt két csoportot különböztetett meg. Mindkét meghatározás tulajdonképpen csak az egészségügyi szempontokat vette figyelembe. E szerint egyértelműen káros a gyermekmunka, ha az a gyermek egészségét kockáztatja, és aggályos, hogy olyan munkában, ami ugyan nem egészségellenes, abban 8–8 órát dolgozhatnak. Megjegyzi a szócikk írója, hogy a különböző népeknél eltérő életkorban következik be a testi-lelki fejlettség, ezért a különféle népek másképp határozzák meg a gyermekek munkába állításának idejét. Ez összefügg a munkásvédelmi szabályokkal is (Halász–Mandelló 1898: 754–756).

A *Közgazdasági Lexikon* ekkor még csak egészségügyi ismérvek alapján határozta meg a gyermekmunkát, mint ahogy az 1899. szeptember 13. és 17. között megrendezett budapesti Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus is. A kongresszus célja minden olyan kérdés megvitatása volt, amely *faj, nem és valláskülönbség nélkül a kiskorúakat érinti*, azaz a 16

3 A hazai gyáripari törvényekben és rendeletekben már 1840-től megjelenik a gyermekmunka szabályozásának az igénye: 1840: XVII. tc; az 1872: VIII. tc., az ipartörvény; 1884: XVII. tc. 116.

éven aluli gyermekekre vonatkozóan szinte minden (Scherer 1900: 31). Jogi, orvosi, pedagógiai, jótékonyági és emberbaráti szakosztályokat alakítottak, és a gyermekmunka elsődlegesen az orvosi szakosztály témakörei közé került. Ez a téma azonban akkor nem került szóba. A Jogi szakosztály keretében hangzott el Neumann Ármin előadása, aki az 1894-ben életbe lépett angol gyermekvédelmi törvényt ismertette, és kiemelte azokat a részeket, amelyeket Magyarország is beépíthetne a készülő gyermekvédelmi törvényébe. Legfontosabb gondolata a szülők felelősségének kérdése volt. Úgy vélte, hogy az angol törvénykezés szigora is ezt célozta, amikor pénzbírsággal és 5 évig terjedő börtönnel sújtja azt a szülőt, aki a gyáron kívül is foglalkoztatja a gyermekét úgy, hogy az veszélyezteti az erkölcsi és szellemi fejlődését. Továbbá ott büntetőjogilag felelős a szülő, ha 14 éven aluli fiát, vagy 16 éven aluli lányát utcákon, köztereken, épületekben koldulni, alamizsnát gyűjteni, énekelni, táncolni, játszani küld házalás ürügyén, vagy este 9 és reggel 6 óra között az utcán tartózkodik, vagy nyilvános mulatóhelyen (Scherer 1900: 170).

Az első hazai nemzetközi gyermekvédelmi kongresszus 4 napján mindössze két előadás érintette konkrétan a gyermekmunkát. Bár fontos eseménynek tarthatjuk a későbbi fejlemények szempontjából ezeket is, de kérdés, miért csak ennyi. Ugyanis a magyarországi szervezők és a résztvevő szakemberek kapcsolatban álltak elsősorban az osztrák és a német, gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberekkel, és figyelemmel kísérték egymás munkáját és eredményeit. Így valószínűleg ismerték az osztrák tanítók 1882 augusztusában tartott gyűlésén elhangzottakat, ahol a tanítók egy része követelte a gyermekmunka betiltását, vagy a bécsi tanítók központi egyesületének törekvéseit és küzdelmeit a gyermekmunka betiltásáért.⁴

Az azonban biztos, hogy 1904-re ismertté vált itthon is az osztrák tanár, szociálpolitikus munkája, amely az osztrák gyermekmunka helyzetét tudományos szempontok alapján vizsgálta. Sigmund Kraus összeállítása azt az adatfelvételt tartalmazza, amelyet 1900-ban Ausztria összes népiskolájában felvettek a gyermekmunkával és a gyermekek szociális helyzetével kapcsolatban (Kraus 1904: 5). Erre azért került sor, mert korábban az osztrák iparfelügyelők évi jelentéseiben és a tanárok iskolai összesítésében egyre hangsúlyosabban jelent meg a dolgozó gyermekek kérdése. Részben a gyermekvédelmi és munkajogi szabályok megsértése miatt, részben az iskolai hiányzások és kimaradások miatt. 1897-ben a Zentralvereines der Wiener Lehrerschaft tagjai egy vizsgálatot végeztek 53 osztályban. A felmérésben résztvevő tanárok a nyomorgó gyermekekért, azok életének jobbításáért küzdöttek. Megfigyelték őket az üzemekben, otthon, a földeken és az utcákon. 2740 gyermeket kérdeztek meg, és kiderült, hogy 353 fő, a megkérdezettek majdnem 13% állt alkalmazásban, vagy nehéz házimunkát végzett. Az eredmények hatására átfogó statisztikai felvételt készítettek Bécsben, és kiderült, hogy 7000 iskolás lány és 5000 fiú dolgozott az iskolaidő után, ők mindnyájan 12 éven aluliak voltak. Az eredmény további vizsgálatra ösztönözte az Egyesület tagjait, úgy vélték, meg kell ismerni a pontos adatokat, a munkaidőről, a berről, a foglalkozási ágakról stb. Az 1898/99-es tanévben egyetlen település, Floridsdorf tanárai megvizsgálták az iskolások munkavégzését, mert átfogó képet szerettek volna kapni a diákokról. A Bécshez közeli faluba a 19. század végére gyárak települtek, és ezzel egy időben ipari munkások költöztek ide. A gyors ipari és demográfiai fejlődés a település társadalmi szerkezetét és életmódját is átalakította. 1904-től Bécs XXI. kerületévé vált. Az itt tanító tanárok egy 28 foglalkozási ágat megjelölő kérdőív részeként rákérdeztek a gyermekek szociális helyzetének – lakás, táplálkozás, öltözködés – körülményeire is. Az eredményen maguk a tanárok is meglepődtek, mert kiderült, hogy az itt

4 Az osztrák tanítók másik része az osztrák ipar érdekét is figyelembe véve nem értett egyet a gyermekmunka teljes betiltásával (Kraus 1904: 46, Seebauer 2010: 49-64).

tanuló 5392 iskolás közül 3812 gyerek minden nap keményen dolgozott, hogy a család megélhetéséhez hozzájáruljon (Kraus 1904).

A 20. század első évtizedében más országokban is készültek átfogó vizsgálatok a gyermekmunkáról. A nemzetközi eredményeket nálunk Bud János (1880–1950) statisztikus, jogász, politikus, ekkor még miniszteri segédtitkár, később miniszter ismertette. Így bemutatta a dán statisztikai hivatal 1908-ban készült felvételét az iskoláskorú gyermekek foglalkoztatottságáról. Ebbe a vizsgálatba akkor 370 440 gyermeket vontak be, és kiderült, hogy a szigorú dán gyáripari törvények miatt a gyermekek nagyobb része 6–14 éves kora között a mezőgazdaságban, mégpedig 63%-uk állatörzéssel foglalkozott (Bud 1912: 756–757). Hasonlóan tanulságos az 1909 végén St. Gallen kantonban indított vizsgálat a 6–16 éves gyerekek körében. Itt az otthoni munka volt a legjellemzőbb (49%), aminek oka az volt, hogy ezen a területen elterjedt és széles rétegeknek megélhetést biztosított a hímző háziipar, amiben a gyermeke is kicsi koruktól fogva részt vettek.⁵ Az Egyesült Államokban az 1900. évi népszámlálás alapján összesen 1752187 foglalkoztatott 10–15 éves, bérért dolgozó gyermeket írtak össze. Ebből 1081071 gyermek dolgozott az őstermelésben.⁶ A Bud János által ismertetett adatok hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi szakemberek is képet kapjanak a nemzetközi helyzetről.

A 20. század első évtizedére szakemberek sora egészségügyi, oktatási, kriminalisztikai, szociális, gazdasági oldalról szólaltak meg a bérért, ellátásért, megélhetési kényszerből végzett gyermekmunka tiltásának érdekében, és egyre több fórum, ülés foglalkozott a kérdéssel külföldön is, ahol magyarországi előadók is részt vettek, és bemutatták a hazai helyzetet. A szakemberek nyomására és a tisztánlátás érdekében, valamint Ausztria példájára a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1908-ban vizsgálatot rendelt el, képet szeretett volna kapni a hazai gyermekmunkát szabályozó törvények és rendeletek érvényesüléséről és a valóságos helyzetről. Egyébként ugyanebben az évben rendelt el az osztrák kereskedelmi miniszter is egy ugyanilyen felmérést Ausztriában. Magyarországon a Belügyminisztérium a vizsgálat elkészítésére az Országos Gyermekvédő Ligát kérte fel, a Liga pedig Chyzer Béla (1868–1910) budapesti tisztifőorvost. Azért esett Chyzerre a választás, mert orvosként a foglalkozási, különösen az ipari betegségekkel foglalkozott, és igen nagy tapasztalattal és ismerettel rendelkezett a kérdéstről, másrészt ismerte a nemzetközi helyzetet is. Közvetlenül a megbízatása után, de a felmérés megkezdése előtt, 1908 szeptemberében részt vett a Luzernben rendezett nemzetközi munkásvédelmi kongresszuson, ahol az egyik téma éppen a gyermekek éjjeli munkatilalma volt (Chyzer 1908). A kongresszus résztvevői megvitatták a kérdést, és végül bizonyos feltételek mellett megállapodtak, hogy amíg nemzetközileg is nem tudnak egyezsége jutni, addig 14 év alatt teljes mértékben, azon felül kivételes esetekben megengedik az éjszakai munkát.⁷

5 St.-Gallen kanton statisztikája. XXVII. füzet (Bud 1912: 757–758).

6 A M Child Labor in the United States. Bureau of census. Washington, 1907. alapján (Bud 1912: 758–760).

7 „1. Az ifjú munkások éjjeli munkája betöltött 18 éves életkorig ipari üzemeknél eltilandó. 2. A tilalom a betöltött 14 éves életkorig, illetve a tankötelezettség időtartamáig abszolút legyen. 3. 14 éven felüli ifjú munkások a következő kivételes esetekben végezhetnek éjjeli munkát. a) erőhatalom, vagy elemi csapás okozta üzemmegszakítások esetében, ha azoknak időszakos visszatérő jellegük nincsen; b) gyors romlás, vagy elváltozás veszélyének kitett nyersanyagok, vagy félgyártmányok megmunkálásával, ha ezáltal az anyagokban beálló veszteség elkerülhető; olvasztóból az üveget kiszedik; d) vasműveknél azon hengerlőgépeknél alkalmazott fiatal munkásoknál, a kik a 16-ik életévet betöltötték. 4. Az éjjeli pihenés ideje gyermekeknek és fiatal munkásoknál legalább is 11 óra legyen s minden esetben az esteli 10 órától reggeli 5 óráig terjedő idő a pihenés idejében bent foglaltassék.” (Chyzer 1908: 45–46).

Chyzer ismerte az osztrák gyermekmunkával kapcsolatos vizsgálatokat is, amelyet még 1900-ban az osztrák statisztikai hivatal rendelt el az összes osztrák népiskolára kiterjesztve. A kérdőív kidolgozásában mégis Siegmund Krausnak volt meghatározó szerepe. A kérdőpontokhoz magyarázatokat is fűztek egy felhívás kíséretében, és ez alapján készítették el az osztrák gyermekmunka regiszterét és jellemzőit. A kérdőpontok nemcsak a munkavégzésre irányultak, hanem a szociális helyzetre is (Kraus 1904: 3–4). Minden bizonnyal ez a munka volt a minta Chyzer számára, de más nemzetközi, elsősorban a német vizsgálatokat, adatokat és eredményeket, valamint a nemzetközi gyermekvédelmi törvényeket⁸ és a munkásvédelmi törekvéseket is ismerte, és mindezeket igyekezett alkalmazni saját felmérésében is. Felkészültsége és elkötelezettsége miatt őt tarthatjuk a magyarországi gyermekmunka első tudományos kutatójának, és neki köszönhetjük a magyarországi gyermekmunkáról az első tudományos kérdőíves vizsgálatot és elemzést (Chyzer 1909).

1908-ban kapta megbízását, és azt gyorsan el kellett végeznie, mert 1909 augusztusára már nyomtatásra készen kellett állnia. Tisztában volt a nehézségekkel, és azzal, hogy úttörőmunkát kell végeznie: „Azon körülmény, hogy a gyermekmunkát hazánkban ezideig nem vizsgálták, vállalkozásomat nagyban nehezítette s éppen az ilyen adatgyűjtések fogyatékosága eleve lehetetlenné tette, hogy a kérdést teljes egészében és mivoltában feldolgozhassam.” (Chyzer 1909: 3) Egy 10 pontos, az egész országra kiterjedő kérdőíves adatgyűjtést végzett tanárok, tanítók, iparosok, gyárosok, kereskedők, gazdák és orvosok körében, és szinte minden mezőgazdasági, ipari, háziipari területről igyekezett adatokra szert tenni. Az ő tematikus adatfelvételét nem előzték meg kisebbek, egy-egy városra leszűkített vizsgálatok sem, mint például az osztrákoknál. Éppen ezért csak elsődleges, tájékoztató jellegű felmérést végezhetett, mégis rendkívül fontosnak tarthatjuk, mert ez volt az első ilyen jellegű Magyarországon.

Chyzer kérdőíve tíz kérdést tartalmazott:

1. „Mely iparokban (gyári, kisipar, házi, otthoni munka stb.) alkalmaztatnak a környéken vagy a helységben gyermekek munkára?”
2. Olyan-e a munka, mely a gyermek korának, erejének megfelelő, s nem fordul-e elő, hogy a gyermekek egyfolytában vagy megszakítással 5-6 óránál tovább kénytelenek dolgozni?”
3. Hány órát kénytelen dolgozni a munkával leginkább elfoglalt gyermek?
4. Hány éves korában kezdi meg a gyermek a munkát s a legfiatalabb gyermeket milyen munkára fogják be?
5. Előfordul-e, hogy a gyermeknek a munkát már hajnalban kell kezdeni és késő este folytatni? Dolgoztatják-e a gyermeket a környéken éjjelen át, igenlő esetben mivel tartják a gyermeket ébren? (pálinkával?)
6. Amennyiben nem a szüleinél dolgozik, mit keres naponta a gyermek-munkás?
7. A túldolgoztatott gyermekeken észlelhetők-e a munkák káros hatásai. Satnya test, visszamaradt testnövés, esetleges betegségek (tuberculosis). Nagyobb-e a halálozás nehéz munkát teljesítő gyermekek között, mint más munkára nem alkalmazott gyermekeknél?
8. Mennyiben képesek megfelelni iskolai kötelezettségüknek a korai munkára fogott gyermekek?
9. Vasár- és ünnepnap kapnak-e pihenőt a gyermekek?

8 Könyvében 8 ország gyermekvédelmi törvényét közli (Chyzer 1909: 99–120).

10. Vannak-e különleges, a fővárosi helyi, vagy vidéki viszonyok által feltételezett gyermekmunkát érintő közleni valók.”⁹

Chyzer a magyarországi gyermekmunka számbavételét és elemzését a visszaérkezett kérdőívek alapján végezte el. Jól látta, hogy Európában a 18. század végétől a 19. század közepéig a gyermekmunkának elsősorban gazdasági jelentőséget tulajdonítottak, olcsósága és igénytelensége miatt az ipari fellendülés egyik kellékének tartották. Csak később jöttek rá, milyen káros ez, és éppen ott, ahol korábban a legjobban kihasználták őket. Éppen ezekben az országokban – Angliában, Franciaországban és Németországban – fogalmazták meg először a gyermekvédelmi törvényeket, amelyek magukban foglalták a gyermekmunka szabályozását, és amelyek kiterjedtek az ipari mellett az otthoni, a mezőgazdasági, a házaló kereskedelmi tevékenységekre is.¹⁰ Magyarországon is – jegyezte meg Chyzer – a gyermekmunkának gazdasági okai vannak: nyomasztó gazdasági viszonyok, szegénység, árvaság, válás, betegség. „Míg a napszámos egy vagy két gyermekét tűrhetően eltudja tartani, megváltozik a helyzet, ha családja ezen számon fölül szaporodik. A harmadik, negyedik gyermek eltartása a többit terheli, ezek rovására megy s ezért látjuk, hogy a gyenge munkásrajok éppen oly családokból jönnek elő, hol a család növekedésével arányosan nem emelkedett a családfenntartó keresete. Rokkant öregsziűlők, a fenntartó vagy nejeinek betegsége, halálózással vagy születéssel járó költségek, lakbér és tápszerek emelkedése, ezek azok az okok, melyek a gyermekeket korai munkára készítetik. Leggyakrabban szerepel mint készítő ok az árvaság s még ennél gyakrabban a szülőök szétválása, vagy mostoha szülő jövedele a családba.” (Chyzer 1909: 17) Rámutatott arra is, hogy Magyarországon a szülő hagyományosan a gyermek korlátlan ura, úgy használja fel a gyerek erejét, ahogy akarja – parancsol neki, és ebbe nem enged beleszólni. Úgy vélte, hogy a hagyományos magyar családi értékek és normák általában megnehezítik a gyermekkel, még a gyermekmunkával kapcsolatos káros egészségügyi, lelki és morális kérdések felvetését is. Ennek legfőbb oka az elszegényedés és a szegény családok kényszerhelyzete, ahol a gyermek munkájával segíti a túlélést, ha minimálisan is, de hozzájárul a családi gazdasághoz. Már az is segítség volt, hogy nem kellett a gyerekekre költeni. Teljesen elterjedt gyakorlat volt, hogy a gyermeket odaadták munkára csak tartásért is. A munkaadótól enni, inni kapott, valami alvóhelyet, ennek fejében a gyermek reggeltől estig dolgozott. Ha lejárt a kialakított idő, egy rend ruhát is kapott, de bért nem fizettek neki egy fillért sem.

Chyzer Béla orvos volt, ezért nem kerülték el a figyelmét azok az összetevők, amelyek a gyermekek testi, szellemi állapotára károsan hatottak. A visszaérkező kérdőívek alapján ezekre is kitért. Megnézte például, hogyan hat a munka a gyermek szervezetére, illetve milyen hatások rombolják azt. Abból indult ki, hogy egy 10–12 éves gyermek munkabírása a felnőtt ember munkaerejének fele. Hamarabb kifárad a teste és az idegrendszere, ettől elcsügged, figyelmetlenné válik, nyugtalanul alszik, nem eszik. A megfelelő pihenésre, a nyugodt alvásra, a napközbeni szünetekre, a vásár- és ünnepnapokra ezért nagyon nagy szükség van. Csakhogy a munkaadók ezt egyáltalán nem veszik figyelembe, nem tartják be, jegyezte meg tárgyilagosan. Gyakran a 14–16 éves tanoncok éjjel is dolgoznak, mert az ipartörvény 65. paragrafusa feltétellel ugyan, de megengedte. A gyáriparban ráadásul váltakozó munkarend van, és a bányákban is, így 13–14 éves

9 „Külföldön szerzett tapasztalatokból tudjuk, hogy ily adatok gyűjtésénél hivatalos, avagy szülőök bemondása alapján gyűjtött adatok kevesebb hitellel bírnak, mint azok, melyeket közvetlen az élet megfigyelése és a gyermek bemondása, lelkészek és tanítók tapasztalatai alapján szerezhetünk.” (Chyzer 1909: 8).

10 Ezt a luzerni munkásvédelmi kongresszuson figyelte meg, ahol leginkább a franciák és a németek szorgalmazták a gyermekek éjszakai munkájának tilalmát (Chyzer 1908: 45).

gyermek is dolgoznak éjjel, noha ezt már régóta tiltják a törvények. A kisipar sem kíméletesebb, a pék, a cipész, a csizmadia, a hentes, a szabó is dolgoztatja őket éjjel.

A kérdőívek alapján arra is kitért Chyzer, hogy a munkaadók milyen módszerekkel éltek annak érdekében, hogy az elfáradt gyerekeket ébren tartsák. Kiderült, hogy amikor a gyerekek nehezen maradnak fenn, daloltatják őket például a pékműhelyekben és az üvegyárakban. „A gyermekek, hogy az álmat elűzzék, saját szerű éneklőbeszédet sajátítanak el, énekelve számolnak és beszélnek.” Máshol cigarettát kapnak vagy ennivalót, esetleg tejet. De egyre több adat szól arról, hogy kávé, rumos teát, bort, pálinkát itatnak velük – különösen az Alföldön. Vannak helyek, ahol megmosdatják őket, a pékinásokat lelocsolják – füzte hozzá (Chyzer 1909: 9–14).

Chyzer adatai egyértelműen bizonyították, hogy a gyermekek vasárnap is dolgoztak, főleg ott, ahol a hetivásár hétfőre esett, vagy vasárnap délelőtt volt a takarítás. Főleg a fővárosra volt jellemző, hogy szombaton annyi munkát adtak a gyermeknek, hogy vasárnap is dolgoznia kellett ahhoz, hogy hétfőre elkészüljön. Ráadásul sok helyen vasárnap délelőtt volt a kötelező tanoncoktatás, a rosszabb, ha még délutánra is beosztották őket. A házalók is vasárnap dolgoztak, vagy a mutatványos és színházi gyerekek is, mert keresetüket a vasárnap mulatozó néptömegektől szereztek be. A gyümölcs-, perec-, virág- és vízárus gyerekek is leginkább vasárnap, vagy hétköznap este árultak az utcákon. A vendéglőkben is vasárnap volt a legnagyobb forgalom, ott dolgoztak késő estig a kihordók, a pohár- és palackmosók, a tekebábu-állítók, ami nemcsak fáradtságos volt, hanem erkölcsileg is veszélyes a gyermekekre nézve. Nagyon sokan közülük ekkor szoktak rá az alkoholra, a cigarettára is – figyelmeztetett Chyzer sokadszor (Chyzer 1909: 14–15).

Ezek alapján jól látható, hogy a 20. század elején nagyon sok gyermek dolgozott a külföldi ágazatokban, azaz a társadalom széles rétegét érintette ez a kérdés, és nemcsak társadalmi és kulturális, hanem komoly gazdasági vonatkozása volt. Mégis a 20. század kezdetéig csak az iparban munkát vállaló gyermekeket vizsgálták. Az osztrákoknál Siegmund Kraus írt először áttekinthető, tartományokra lebontva és statisztikai adatokkal alátámasztott rendkívül részletes elemzést a mezőgazdaságban dolgozó osztrák iskolás gyerekekről (Kraus 1904). A számsorok igen keményen szembesítették az olvasót, a tanárokat, a minisztériumokat az osztrák falusi élet ínséges helyzetével, a szegénységgel, amelyben a szülők arra kényszerültek, hogy gyermekeiket munkába fogják, vagy munkába küldjék messzi tájakra is (Kraus 1904: 156–178, Zimmermann–Brugger eds. 2012).

A 20. század első évtizedéig a magyar tudományos gondolkodásban nem került előtérbe a falusi, mezővárosi gyermekek munkája.¹¹ Ennek egyik oka lehet, hogy az iparban dolgozó gyermekek helyzete a 19. század közepétől nemzetközi figyelmet kapott, másrészt a gyáripari munka újabb keletű volt, és ekkor még elsősorban a nagyvárosi életformához kapcsolódott. Másrészt megerősödtek a munkások érdekvédő mozgalmi, amelyek követelése között ott szerepelt az iparban dolgozó gyermekek védelme is. A paraszti munkavégzés, a paraszti életforma lassan változott, családi jellegét, a férfi, női és gyermekmunkára alapozott gazdálkodási rendet természetesnek találták, másrészt a falusi népesség érdekvédelmi törekvésében egyáltalán nem szerepelt a gyermekmunka kérdése később sem.

Chyzer Béla volt az első, aki az 1908-as kérdőíves vizsgálataiba bevonta ezt a kérdést, ráirányította a figyelmet a mezőgazdaságban dolgozó gyerekekre, egyúttal azokra a folyamatokra is figyelmeztetett, amelyek a meglévő helyzetet is ronthatják. Kötetében egy önálló fejezetben foglalta össze az addigi ismereteket. Abból indult ki, hogy Magyarország agrárország, és 1908-ban 13 175 083 fő foglalkozott mezőgazdasággal, tehát több száz-ezerre tehető az ott kisegítő, alkalmi vagy rendszeres munkát végző gyermekek száma, és

11 Pulszky 1890-ben megemlítette.

annak ellenére, hogy összehasonlíthatatlanul több gyermek dolgozik az agrárágazatban, mint az iparban, mégis kevesebb figyelmet kaptak eddig. Chyzer igyekezett reálisan szemlélni a parasztyermeket, ezzel együtt az iparban dolgozó gyermekek helyzetéhez viszonyítva mégis ideális képet adott. Ráadásul a városi művelt közvéleményben is romantikus, idealizált kép élt a paraszteletről. Chyzer még orvosként is kedvezőbbnek látta a mezőgazdaságban dolgozó gyermekek helyzetét, és elfogadta azt az általános, romantikus nézetet, miszerint csak ritkán végeznek nehéz munkát, jól táplálkoznak, és bár rosszak a lakásviszonyaik, azt a szabad levegőn való tartózkodással ellensúlyozzák (Chyzer 1909: 37). Ez a szemlélet annál is érdekesebb, mert tulajdonképpen felsorakoztatta mindazokat a mezőgazdasági munkákat, amelyeket gyerekek végeztek, koruk és munkaképességük szerint: általában 5–6 évesen kezdik liba- és malacpásztorkodással, majd „hernyózás, szüretelés, kukorica kapálás, gallyhordás, csutka verés, acatolás, dohány- és paprikaültetés, dohányfűzés és simítás, trágya szétterítés, lóvezetés (ostoros), ételhordás, marokverés, könnyebb béres és kocsis szolgálatok teszik ki.” A munka kora reggeltől alkonyatig tart, éjjel csak az állatorzészánál találni gyereket – fűzte hozzá (uo.).

A pásztorkodást már sokkal kritikusabban látta, mert nemcsak az orvos szemüvegén át nézte a kérdést. Úgy látta, hogy bár a gyerekek már zsenge koruktól ki vannak téve az időjárásnak, a közlegelők hiánya miatt nagy területeket kell bejárniuk, ugyanakkor egészség és fejlettség tekintetében kiemelkednek a többiek közül. A jellemük azonban sérül, mutatott rá Chyzer, mert a korai szabadság féltelenségbe csap át, a fiúk durvák nyelvben és szokásokban, unalomból is lopnak, elhagyott tanyákat rombolnak és kifosztanak, még szándékosan is sok tüzet okoznak. A vidéki tanítók szerint ők az iskola rémei, rossz hatással vannak a többiekre. A nemi életükre is hat az állatok párzása. Igazságügyi szakértő szerint a nemi bűntettek 80%-át pásztorok vagy azzal foglalkozók követik el – foglalta össze Chyzer a pásztorgyerekekről való ismereteit (Chyzer 1909: 38). Ebből a szempontból megnevezte a javítóintézetek adatait is. Kiderült, hogy a mezőgazdaságból kikerült javítóintézeti növendékek sorában nagyobb számmal voltak pásztorok és az állatok őrzésével foglalkozó gyermekek. A székesfehérvári kir. javítóintézetben 17, a kassai javítóintézet 237 növendéke közül 25, az aszódi intézetben 25, a kolozsvári javítóintézet 81 növendéke közül 16 volt olyan, ki előzőleg pásztorkodással foglalkozott (Chyzer 1909: 19–21, 1909/b: 9).

Felhívta a figyelmet arra is, hogy a tankötelezettség és az államilag elrendelt iskolaév nem működik teljes mértékben a falvakban, mert országosan elterjedt, hogy az iskolaköteles gyermekeket már a Szent György-nap utáni héten vizsgáztatják, hogy szerződést tudjanak kötni a mezei munkákra és a pásztorkodásra. A tanítás így a tavaszi hónapokkal véget ér, ősszel pedig a tanév szeptember helyett októberben kezdődik, de ekkor is alig járnak a gyerekek iskolába, mert a sok őszi munka – kukoricatörés, burgonyaszedés, szüret – elvonja őket onnét. Például a Hegyalján egyes iskolákban *szüreti szünidő* megnevezéssel a tanítás 1–2 hétre eleve szünetel a szüret idejére (Chyzer 1909: 41).

Chyzer kiemelte a kivándorlások hatását is, amelyek jelentősen befolyásolták a gyermekmunkát minden ágazatban. Különösen a mezőgazdaságban a nagyszámú földműves kivándorlása fokozta a gyermekek bevonását a paraszti gazdaságba. Példaként hozta a székelyföldi munkaképes férfiak Romániába való, és a bodrogközi férfiak Amerikába való kivándorlását. Mindkét helyen megbomlott a korábbi családi munkaszervezeti forma, a nőknek és a gyerekeknek kellett pótolniuk a férfierőt, így a kivándorlás okozta munkáshiánnyal megnőtt a cselédként dolgozó gyermekek száma. Egy bodrogközi ismerőst idézte példaként: „Baj itt csak a gazdasági munkánál van. Némely községből minden kapafogható ember Amerikába vándorolt; az elbetegesedett vén emberek s aszszonyok munkaképtelenek lévén, a termőföld megmunkálása gyermekfiúkra és serdülő

leányokra van bízva. Vidékünkön a szőlőmunka nagy részét, sőt az útfedő, kötőrést is 10–15 éves fiukkal végeztetik. Igaz; hogy ezek jól vannak fizetve, de korai megerőltetésük feltétlenül testi fejlődésük rovására van. Még egy érdekes jelenséget tapasztaltam. A környékbeli nagybérlők 20–30 béres helyett 6–8 felnőtt bérest tartanak s a többi 12–16 éves fiúból telik ki. A tavaszon megszámláltam kocsizás közben, hogy 24 trágyahordó ökrösszekérből 19-et gyerekiúk kezeltek.” (Chyzer 1909: 39).

A budapesti gyerekek gyári, kisipari vagy a szolgáltatásokban végzett munkáiról tudtak a szakemberek, de nem volt a köztudatban az, hogy bizony kemény mezőgazdasági munkát is végeznek a peremkerületekben lakó iskolások. Chyzer irányította rájuk a figyelmet a tanítóktól beérkezett jelentések alapján. Kiderült ugyanis, hogy a külvárosok széleit bérlő kertészek és bolgárkertészek a külvárosi iskolák (Hungária út, Őrnagy utca és Zugló utcai iskolák) 8–12 éves gyermekeivel dolgoztattak, így csak az Őrnagy utcai elemi iskolából 14 iskolás hajtotta hajnaltól késő estig a kertészek vízhúzó lovait, naponta 1 koronáért. Az, aki éjjel is hajtotta a lovat, 1,20 koronát kapott. A leányokat öntözésre, kapálásra, gyomlálásra, zöldségcsomók kötözésére, piaci árulásra alkalmazták, a fiúk egy részét pedig a termények piacra szállítására. Ez a munka éjjel egy órakor kezdődött. Hasonlóan sokan és sokat dolgoztak a fővárosi lovak és tehének gondozásánál, a külvárosok nagyfuvarosainál kocsimosással, felszámítosztogatással és lómosással kerestek néhány fillért (uo. 39–40).

Úgy vélte Chyzer, hogy annak megítélése, mi nehéz, mi nem a gyerekeknek, az relatív, mert tulajdonképpen minden munka lehet könnyű és nehéz, és ez legfőképp a munkáltatótól és a helyi viszonyoktól függ. Noha orvos volt, eléggé leegyszerűsített kép élt erről benne, mert itt nem említette meg a gyerek fizikai, testi adottságait, állapotát. Például a gallyszedést a könnyű foglalkozásokhoz sorolta mindaddig, míg az erdő közel van a lakáshoz, mihelyt távolabb esik, akkor nehéznek tartotta. Hasonlóan nézte a vízfordást is, amely a falusi gyermekek megszokott munkájának tartott, és ha közel van a forrás a faluhoz, *a munka számba se jön*, néhol azonban a nagy távolság ezt a munkát is nehezé teszi – vélte (uo. 40).

Chyzer másik fontos érdeme volt, hogy gazdasági szempontból is számba vette a különböző ágazatokat,¹² és számszerűen kimutatta, hogy a gyermekmunka gazdaságos a munkáltatóknak, mert olcsóbbak, azaz kevesebb kiadással és felelősséggel járnak, másrészt a munkanélküliséget is enyhítik, és különösebb kockázattal nem jár az alkalmazásuk. Ezt azért is tudták megtenni, mert a gyermekmunkánál rendezetlen volt a jogi helyzet, a munkaidő és a bérezés. Véleménye alátámasztásául számba vette az 1908–1909-es bérvizonyokat, röviden, szinte felsorolásszerűen áttekintést adott azokról a munkakörökről, amelyek a legelterjedtebbek voltak a 20. század eleji Magyarországon, és amelyekben ekkor jelentős számú gyermek vagy fiatalkorú dolgozott. Ezek szerint a hálókereskedelemben jól fizettek, a kőműveseknél a *culáger*, az ácsoknál és a cserepe-seknél a 10–12 éves gyerek már napi 1–2–3 koronát kereshetett, míg a tejkihordó gyerekek havonta csak 3–4–8 koronát vihettek haza.

A mezőgazdaságban az idénymunkánál is jobban fizettek a gyerekeknek, így a cséplésnél, répaszedésnél, szüretben napi 80 fillértől 1 kor. 20 fillérig terjed az összeg. A könnyebb munkáknál azonban – acatolás, hernyózás, gyomlálás – kevesebbet kerestek, mindössze 40–60 fillért. A pásztorgyerekek munkájukért ételmet és ruházatot kaptak, de volt, ahol télre is ellátták őket, amikor nem tudtak pásztorkodni. Az Alföldön gyakran bérért szegődtek el, így Békéscsabán és környékén a 6–10 éves gyerek júliustól októberig pásztorkodik, ezért 10–20 koronát és naponként egyszer meleg ételt kapott.

12 „Azokat a foglalkozásokat, melyekben iskolaköteles gyermekek alkalmazást nyernek, 5 csoportra oszthatjuk és pedig: 1. Mezőgazdasággal kapcsolatos munkára. 2. Gyári és kisiparra. 3. Házi iparra. 4. Kereskedelemben, végül 5. Mellékfoglalkozásokban teljesített munkára.” (Chyzer 1909: 37.)

A cukorgyári gyerekek éjjel-nappal dolgoztak óránként 10–20 fillérért. A gyáriparban munkaerőhiány volt, ezért jobban fizették ott a gyerekeket, mint máshol. Győrben a gyermekmunkások bére az első évben havonta 10, a második évben 20, a harmadik évben 30 korona volt. Marosújíváron a szódagyárban az első évben naponta 61 fillért, a második évben naponta 80 fillért kerestek.

Hasonló volt a helyzet a túlmunkával kapcsolatban is. A megszabott időn túl különösen a kisiparban, a női kézműiparban, díszítőknél, harisnyakötőknél, szövőknel, virágcsinálóknál mindennapos volt a túlmunka. Becslése szerint a leánygyermek éjjeli, rendkívüli munkájáért óránként 2, legfeljebb 6 fillér járt.

A sóbányákban kevesebbet fizettek, mint a szénbányákban. Marosújíváron a sóbányában a gyerekek az első évben ingyen dolgoztak, később napi bérük 70 fillér–1 korona között volt, a petroszényi szénbányában 1 kor. 70 fillért fizettek.

A háziiparban, az Izabella nőegylet által felügyelt felvidéki ipartelepeknél, a máramarosi, ugocsa, erdélyi, Sáros megyei, bártfai, solti, csetneki ipartelepeken is jól fizettek. Az Ung megyei nád-, kosárfonó, fafaragó, szövő, hímző, játékkészítő, művirágcsináló, a máramarosi szőnyegszövő, csipkeverő háziiparokban már a kezdő gyermekmunkások 40–80 fillért kereshettek (Chyzer 1909: 61, uő 1909/b: 9).

Chyzer Béla könyvével és az *Iparegészségügyben* megjelent írásaival nagyon fontos munkát végzett, és a korabeli bérvizonyok bemutatása mellett ráirányította a figyelmet a gazdasági és társadalmi összetevőkre is. Azt tudta, hogy az országot érintő minden természeti csapás vagy háború megváltoztatja a demográfiai, a társadalmi és gazdasági viszonyokat, és ez alapján kell szemlélni a gyermekmunka alakulását is. Folytatni akarta munkáját, de könyve megjelenése után nem sokkal meghalt.¹³ Írása azonban elindított egy folyamatot, amely végül a magyarországi gyermekmunka szabályozásához vezetett.¹⁴ Kutatásával, kérdőíves vizsgálatával és adataival megfelelő szakmai alapot adott az Országos Gyermekvédő Liga országos kampányához, amelyet a szegény gyermekek érdekében és a gyermekmunka betiltásáért folytatott.

Chyzer Béla eredményei és 1909-ben megjelent munkája évekre mintát adott a gyermekmunkáról való gondolkodásnak, a későbbi gyermekvédelmi és politikai törekvéseknek. Így a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete 1908-tól beépítette programjába és célkitűzései közé a dolgozó gyermekek ügyét, és a munkásvédelem szempontjait kiterjesztette a gyermekekre is. Az Egyesület szakemberei figyelemmel kísérték a nemzetközi munkásvédelmi szerveződések és szabályozásokat, és benne külön a gyermekmunka kérdését. Igyekeztek ezt a témát itthon is napirenden tartani, és rendszeres ankétokat szerveztek a témában. 1911-ben elhatározták, hogy ők is, Chyzer Béla módszeréhez hasonlóan, kérdőíves adatgyűjtést végeznek, de akkor erre nem került sor (Bud 1912: 753).

13 Hivatásának áldozatává vált a 42 éves Chyzer Béla, mert egy betegétől skarlátot kapott el, és attól néhány nap alatt meghalt. *Munkásügyi Szemle*. 1910. I. évf. 3. sz. 102.

14 Heller Farkas méltatta Chyzer munkásságát (Heller 1910: 29).

SZAKIRODALOM

BUD János

1912 Adatok a gyermekmunka köréből. *Magyar Társadalomtudományi Szemle* V. (9) 751–761.

CHYZER Béla

1908 Úti levelek. Budapest.

1909a *A gyermekmunka Magyarországon*. (Az Országos gyermekvédő Liga Könyvtára, V.) Budapest.

1909b *A gyermekmunkáról általában*. *Iparegészségügy* VIII. (24) 9.

DEÁKY Zita

2011 „Jó kis fiúk és leánykák”. *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Századvég Kiadó, Budapest.

2012 *A gyermekmunkát meghatározó tényezők Magyarországon a 19–20. század elején*. In: Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család*. Szolnok–Túrkeve, 37–49.

HELLER Farkas

1910 Titkári jelentés az egyesület 1909. évi működéséről. *A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének Kiadványai* 15. Budapest, 28–44.

HALÁSZ Sándor – MANDELLÓ Gyula (szerk.)

1898 *Közgazdasági Lexikon*. I. Budapest.

KRAUS Siegmund

1904 *Kinderarbeit und gesetzlicher Kinderschutz in Österreich*. *Wiener Staatswissenschaftliche Studien*. 5. Band, 3. Heft. Wien und Leipzig.

PULSZKY Ágost

1890 *A munkáskérdés*. Budapest.

SCHERER István (szerk.)

1900 József Cs. Kir. Főherceg Ő Fensége védnöksége alatt 1899. évi szeptember hó 13–17. napjaiban tartott Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus Naplója. Budapest.

SEEBAUER, Renate

2010 *Kein Jahrhundert des Kindes. Kinderarbeit im Spannungsfeld von Schul- Socialgesetzgebung Pädagogik und Gesellschaft*. Band 8. Lit Verlag, Münster.

ZIMMERMANN, Stefan – BRUGGER, Christine (eds.)

2012 *Die Schwabekinder. Arbeit in der Fremde vom 17. bis 20. Jahrhundert*. Bauernhaus-Museum Wolfegg.

PRIMUL CHESTIONAR CU PRIVIRE LA MUNCA COPIILOR DIN UNGARIA

Din a doua parte a secolului al XIX-lea, în Ungaria munca copiilor a ajuns în centrul atenției științifice din mai multe perspective, astfel că putem vorbi de mai multe abordări diferite. Dacă luăm în considerare și influența lui Comenius, atunci din secolul al XVII-lea, mai accentuat din a doua parte a secolului al XVIII-lea pedagogia, de la sfârșitul aceluiași secol medicina, apoi asociațiile și societățile ocupate de protecția minorilor, de la sfârșitul secolului al XIX-lea organizațiile muncitorești, legea industriei și multe alte organizații și mișcări au ridicat munca copiilor la nivelul problemei sociale. Abordarea pedagogică, de sănătate, economică, socială și morală au dus la pornirea cercetărilor și interpretărilor științifice legate de această tematică.

THE FIRST SURVEY ON CHILD LABOUR IN HUNGARY

In Hungary, from the second part of the 19th century, child labour has become a central issue of scientific interest starting from several directions, thus we can talk about several different approaches. If we take into consideration the influence of Comenius, then from the 17th century, more accentuated from the second part of the 18th century pedagogy, from the end of the same century medicine, then associations and societies involved in child protection, from the end of the 19th century labour unions, laws of industry and many other organizations and approaches have raised child labour as a social issue. The pedagogical, health, economic, social and moral approaches set off the scientific research and interpretation of this topic.

